Sylvia Stecko¹

Prawa i wolności człowieka i obywatela w świetle Konstytucji RP

Słowa kluczowe: człowiek, Konstytucja, prawa, wolności

Keywords: man, Constitution, rights, freedoms

Streszczenie

Niniejszy artykuł obejmuje rozważania dotyczące problematyki odnoszącej się do praw i wolności człowieka i obywatela w świetle Konstytucji RP. Celem jego jest przedstawienie powszechnie akceptowanych wartości demokratycznych, których integralnym elementem są prawa człowieka i wynikające zeń mechanizmy gwarancyjne. Na podstawie materiału w nim zgromadzonego, można zasadnie przypuszczać, że zasada wolności i praw człowieka stała się fundamentem ustroju naszego państwa i określiła istotę Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. Wejście w życie Konstytucji RP z 1997r. wniosło do polskiego prawa systemowego unormowanie kwestii dotyczącej wolności i praw człowieka.

Summary

Rights and freedoms of man and citizen in the light of the Constitution of the Republic of Poland

This article covers considerations on the issues relating to the rights and freedoms of man and citizen in the light of the Polish Constitution. It is a representation of the commonly accepted democratic values, whose integral part are human rights and their mechanisms.

¹ Autorka jest asystentką w Zakładzie Socjologii Organizacji i Zarządzania Instytutu Socjologii na Wydziale Socjologiczno-Historycznym Uniwersytetu Rzeszowskiego. E-mail: Sylvia.204@wp.pl.

On the basis of the material herein, it can be reasonably assumed that the principle of freedom and of human rights became fundamental in the political system of our state and defined the essence of the Constitution of the Republic of Poland of 1997. Its introduction helped regulate issues relating to freedom and human rights in the Polish systemic law.

I. Wstęp

Zerwanie z ideologią państwa totalitarnego zapoczątkowało w Polsce modyfikację systemu prawnego. Celem tej modyfikacji było uwzględnienie powszechnie akceptowanych wartości demokratycznych. Integralnym elementem tych wartości są prawa człowieka i wynikające zeń prawne mechanizmy gwarancyjne. Zasada wolności i praw stała się w ten sposób fundamentem ustroju państwa i określiła istotę Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. Wejście w życie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. wniosło do polskiego prawa systemowego uregulowanie kwestii wolności i praw człowieka.

II. Wprowadzenie do praw człowieka

Na początku lat siedemdziesiątych Karel Vasak dokonał podziału praw człowieka na generacje². Wprowadzenie pojęcia „generacja” miało przedstawić ewolucyjność praw człowieka³. Prawa człowieka pierwszej generacji to prawa obywatelskie i polityczne, które zostały sformułowane podczas rewolucji francuskiej i amerykańskiej pod koniec XVIII w. i znalazły swój wyraz jako prawa podstawowe w większości konstytucji burżuazyjnych, a w prawie międzynarodowym zostały zawarte w Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych

² K. Vasak, *A 30- years struggle-The sustained efforts to give force of law to the universal Declarations of Human Rights*, „The UNESCO – Courier”, France 1977, s. 29.

³ M. Chmaj, *Pojęcie i geneza wolności i praw człowieka*, [w:] *Konstytucyjne wolności i prawa w Polsce, zagadnienia ogólne*, T.1 red. M. Chmaj, L. Leszczyński, W. Skrzydło, J.Z. Sobczak, A. Wróbel, Zakamycze 2002, s. 18.

ONZ z 1966 r.⁴ Katalog praw człowieka zawartych w prawach człowieka pierwszej generacji opiera się na tzw. egzystencjalnych prawach człowieka, tj. prawie do życia, prawie do wolności i prawie do własności. Prawa egzystencjonalne uważane są za prawa fundamentalne. Prawa obywatelskie i prawa polityczne to dwie grupy praw, które zostały sformułowane w celu ochrony praw fundamentalnych. Zarówno prawa obywatelskie jak i polityczne oparte są na podstawowej wartości, czyli wolności. Obecnie prawa pierwszej generacji nazywane są również tradycyjnymi prawami człowieka, czy też prawami człowieka *sensu stricto*, lub „wolnościami negatywnymi”⁵.

Prawa drugiej generacji obejmują prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne. Zostały sformułowane na skutek rewolucji robotniczych i socjalistycznych⁶. W prawie międzynarodowym prawa te zostały ujęte w Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych ONZ z 1966 r.⁷ Celem ich jest zabezpieczenie materialne i socjalne, które zapewniłoby korzystanie z praw i wolności przysługujących człowiekowi w pierwszej generacji. Prawa drugiej generacji nakładają na państwo obowiązek zapewnienia obywatelom odpowiedniego poziomu egzystencji. Prawa socjalne nazywane są także prawami do przeżycia, gdyż ich celem jest zagwarantowanie człowiekowi odpowiedniego poziomu egzystencji, czyli stworzenie takich warunków, które umożliwią jednostce życie w sposób godny. Prawo do tych praw mają obywatele lub osoby legalnie zamieszkujące w danym państwie. Prawa socjalne umożliwiają jednostce korzystanie z praw kulturalnych. Jeżeli jednostka nie posiada zapewnionego minimum egzystencji, to trudno jej uczestniczyć w życiu kulturalnym społeczeństwa. Systemy praw socjalnych nie mają charakteru uniwersalnego i różnią się w poszczególnych krajach. Katalog oraz treść praw socjalnych, w dużym stopniu zależy od rozwoju ekonomicznego danego państwa⁸.

⁴ M. Nowak, *Trzy generacje praw człowieka ich znaczenie w świetle przesłanek ideologicznych, historycznych oraz w świetle ich genezy*, [w:] *Prawa człowieka geneza, koncepcje, ochrona*, red. B. Banaszak, Wrocław 1993, s. 106–107.

⁵ K. Przybyszewski, *Prawa człowieka w kontekstach kulturowych*, Poznań 2010, s. 103.

⁶ T. Jurczyk, *Prawa jednostki w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, Warszawa 2009, s. 40.

⁷ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977, Nr 38, poz. 167).

⁸ K. Przybyszewski, *op.cit.*, s. 109.

Z kolei trzecia generacja praw człowieka odnosi się do jakości życia i obejmuje szereg tzw. praw kolektywnych czyli solidarnościowych. Prawa trzeciej generacji powstały podczas walk wyzwoleniczych i antykolonialnych narodów Południa i odzwierciedlały kolektywne rozumienie praw człowieka. Są one w ograniczonym zakresie uznane w międzynarodowym prawie do samostanowienia narodów, zawartym w art. 1 w Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych ONZ i Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych ONZ, oraz w proklamowanym w 1986r. przez Zgromadzenie Ogólne NZ prawie do rozwoju⁹. Prawa trzeciej generacji są odpowiedzią na postępujące osiągnięcia nauki i techniki, oraz na ich wpływ na cywilizację ludzką. Są one następstwem ukształtowania się potrzeb społecznych oraz narastających dążeń do ochrony dóbr i wartości o bardziej globalnym wymiarze. Prawa trzeciej generacji są nie tylko pogłębieniem praw dotychczasowych, ale stanowią zupełnie nową koncepcję.

Katalog praw solidarnościowych obejmuje: prawo do rozwoju, prawo do pokoju, prawo do czystego środowiska, prawo do udziału we wspólnym dziedzictwie ludzkości, prawo komunikowania się, prawo ludów do samostanowienia¹⁰.

Prawa obywatelskie i polityczne pierwszej generacji były proklamowane jako prawa wszystkich ludzi, natomiast w rzeczywistości przysługiwały niewielkiej grupie osób, w szczególności męskiej części burżuazji w rozwiniętych państwach Północy. Kobiety, klasa średnia, oraz skolonizowane kraje Południa nie miały możliwości korzystania z tych praw. Wraz ze wzrostem znaczenia równości, oraz wraz z rozszerzeniem się zakresu, gwarancji praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych drugiej generacji zwiększają się możliwości korzystania przez kobiety i robotników krajów uprzemysłowionych z praw człowieka. Filozofia uniwersalizmu podejmuje próbę uzupełnienia dotychczasowego rozumienia praw człowieka, o nową generację. Do koncepcji praw człowieka zostają włączone tradycyjne wartości ludów z Południa i równocześnie stworzone zostają przesłanki zarówno polityczne jak i ekonomiczne umożliwiające równoprawne korzystanie przez ludzi z Południa z praw pierwszej i drugiej generacji.

⁹ P. Cegiełko, op.cit., s. 273.

¹⁰ M. Chmaj, *Pojęcie i geneza wolności...*, s. 19.

Trzecia generacja praw człowieka stała się również nową jakością w ewolucji koncepcji praw człowieka. Uznanie praw trzeciej generacji przyczyniło się do internalizacji praw człowieka. Rola społeczności międzynarodowej nie będzie się ograniczać wyłącznie do badania przestrzegania praw jednostki przez poszczególne rządy, ale społeczność ta stanie się bezpośrednim adresatem postanowień dotyczących praw jednostki¹¹.

Jak zauważa M. Maczyński istotą praw człowieka jest ochrona godności i wolności jednostki. Wolności i prawa tworzą „tarczę” chroniącą godność każdego człowieka¹². Godność człowieka jest źródłem wolności i praw jednostki¹³. Ma także charakter podstawowej zasady prawa¹⁴. Zespala konstytucyjne wolności i prawa jednostki, stanowiąc jednocześnie jeden z fundamentów demokratycznego państwa prawnego, zapewnia każdemu człowiekowi ochronę przed uprzedmiotowieniem¹⁵. Znajduje to potwierdzenie w Konstytucji i w aktach prawa międzynarodowego, np. Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ¹⁶. Zgodnie z art. 30 Konstytucji RP „przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona niezbywalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych¹⁷. Godność człowieka jest wartością konstytucyjną. Zdaniem K. Complaka Konstytucję tworzą nie tylko normy i zasady, ale również wartości, które mogą być wyrażone w sposób pośredni lub *expressis verbis*. Jedną z metod bezpośredniego określenia wartości w Konstytucji są przepisy o wolnościach i prawach jednostki. Zgodnie z nimi obywatelom przysłu-

¹¹ M. Nowak, *Trzy generacje praw człowieka, ich znaczenie w świetle przesłanek ideologicznych, historycznych oraz w świetle ich genezy*, [w:] *Prawa człowieka, geneza, koncepcje, ochrona*, red. B. Banaszak, Wrocław 1993, s. 117.

¹² M. Maczyński, *Prawne ujęcie godności*, [w:] *Godność człowieka*, red. R. Łętocha, Oświęcim 2012, s. 53.

¹³ M. Chmaj, *Pojęcie i geneza wolności...*, s. 13.

¹⁴ J. Krukowski, *Godność człowieka podstawą konstytucyjnego katalogu praw i wolności jednostki*, [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997, s. 42.

¹⁵ M. Chmaj, *Godność człowieka jako źródło jego wolności i praw*, [w:] *Konstytucyjne wolności...*, s. 73.

¹⁶ R. Kropiwnicki, *Pojęcie praw i wolności chronionych w Konstytucji RP*, [w:] *Prawa człowieka w systemie prawa krajowego*, red. A. Florczak, B. Bolechow, Toruń 2006, s. 33.

¹⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, Nr 78, poz. 483 ze zm.).

gują pewne przyrodzone i niezbywalne swobody i prawa, których podstawą jest godność osoby ludzkiej jako najwyższa wartość całego porządku konstytucyjnego¹⁸.

Cechą godności jest jej przyrodzoność, czyli to, że wynika z istoty bycia człowiekiem. Rozciąga się ona również na wynikające z niej wartości, czyli wszelkie prawa i wolności. Takie ujęcie wyklucza zależność od organów władzy państwowej czy grup społecznych, co nie oznacza braku możliwości reglamentacji¹⁹. Inną cechą godności jest jej nienaruszalność. Oznacza to, że nie można się jej zrzec samemu zainteresowanemu, ani nie może jej ograniczyć lub zawiesić ustawodawca. Godność przysługuje każdemu człowiekowi zawsze i niezależnie od jego zachowania oraz postępowania, zaś rolą państwa jest jej ochrona zarówno w relacjach z innymi ludźmi jak i z władzami²⁰. Konstytucyjne prawo podmiotowe do godności ludzkiej jest prawem o charakterze wolnościowym gdyż o charakterze prawa rozstrzyga jego treść i chronione dobro, do którego odnoszą się wymagane zachowania ludzkie. Godność ludzka określa istotę człowieczeństwa, jest nierozdzielnie związana z istotą ludzką – jej życiem, z nią się pojawia i gaśnie, w związku z tym stanowi ona prawo podmiotowe osobiste²¹. Charakter godności ludzkiej jako dobra „przyrodzonego”, „niezbywalnego” i „źródłowego” wskazuje, że nie jest to jednak typowe prawo podmiotowe, gdyż oczywiste jest, że tego prawa nie można nadużyć w związku z tym art. 5 k.c. nie znajdzie zastosowania²². Nadanie przez ustrojodawcę godności charakteru niezbywalnego oznacza, że nie można pozbawić jej człowieka, a człowiek sam nie może się jej zrzec. Wobec tego władze publiczne nie mogą określać przesłanek jej utraty ani tego, jak powinna zachować się jednostka, aby jej postępowanie było uznane za godne człowieka i podlegało ochronie²³. Trybunał Konstytucyjny słusznie stwierdził, że „godność człowieka nie zosta-

¹⁸ K. Complak, *Uwagi o godności człowieka oraz jej ochrona w świetle nowej konstytucji*, „Przegląd Sejmowy” 1998, nr 5, s. 43.

¹⁹ R. Kropiwnicki, op.cit., s. 43.

²⁰ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne, zarys wykładu*, Warszawa 2009, s. 86.

²¹ Uchwała Sądu Najwyższego z 18 października 2011 r., sygn. Akt. III CZP 25/11.

²² L. Bosek, *Komentarz do art. 30 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Konstytucja RP Tom 1 Komentarz do art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, s. 740.

²³ B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 211.

je utracona nawet przez zachowanie się w sposób „niegodny”. Nie można jej odebrać żadnej istocie ludzkiej”²⁴.

Godność jest przynależna każdemu człowiekowi z racji bycia człowiekiem i nie wymaga żadnych uzasadnień, posiada ją każda jednostka niezależnie od pochodzenia, statusu społecznego, płci, wieku czy wyznania. Dotyczy to także praw i wolności wynikających z godności osobowej człowieka. Konsekwencją powszechności jest konieczność zabezpieczeń możliwości korzystania z praw i wolności co nakłada obowiązek na władze publiczne stworzenia mechanizmów, które mają to umożliwić. Wyjątkiem od zasady powszechności jest ograniczenie pewnej części praw, szczególnie praw politycznych lub ekonomicznych i przypisanie ich pewnej grupie osób²⁵. O godności pisał także Jan Paweł II na XXXII Światowy Dzień Pokoju. Jego zdaniem prawa człowieka są powszechne i niepodzielne, ponieważ są one wpisane w istotę ludzkiej osoby i jej godności. Prawo naturalne wyraża godność ludzkiej osoby. Jego nakazy mają znaczenie uniwersalne, zatem jest ono wiążące dla wszystkich ludzi²⁶.

W prawie polskim problematyka godności człowieka została unormowana w preambule oraz w art. 30 Konstytucji RP. Jak zauważa H. Zięba-Załucka w polskiej Konstytucji godność człowieka „wchodzi co prawda w skład katalogu praw i wolności, lecz jest wyjęta jakby przed nawias co powoduje taki skutek, iż prawa i wolności muszą być stosowane w sposób służący realizacji zasady godności”²⁷.

W art. 30 Konstytucja RP przyjmuje, że „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”. Przepis artykułu 30 Konstytucji ustanawia *expressis verbis* bezwarunkowy przedmiotowy zakaz naruszania godności ludz-

²⁴ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 5 marca 2003 r., K 7/01, OTK-A 2003, Nr 3, poz. 19).

²⁵ R. Kropiwnicki, op.cit., s. 44.

²⁶ Jan Paweł II, *Poszanowanie praw człowieka warunkiem prawdziwego pokoju. Orędzie Papieża Jana Pawła II na XXXII Światowy Dzień Pokoju*, „Społeczeństwo. Studia, prace badawcze, dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła” 1999, nr 1, s. 169.

²⁷ H. Zięba-Załucka, *Godność człowieka i jej ochrona wobec działań administracji publicznej*, [w:] *Jednostka wobec działań administracji publicznej*, red. E. Ura, Rzeszów 2001, s. 498.

kiej²⁸. W utrwalonym orzecznictwie Trybunał Konstytucyjny przyjmuje, że zakaz naruszania godności ma charakter bezwzględny i dotyczy wszystkich, natomiast obowiązek poszanowania i ochrony godności został nałożony na władze publiczne państwa²⁹. Obowiązkiem ich jest nie tylko poszanowanie godności człowieka, tzn. nienaruszania ich swoimi działaniami ale także ochrona, tzn. stworzenie systemu procedur, prawnych nakazów i zakazów zapobiegających wszelkim naruszeniom i zagrożeniom godności³⁰.

Przepis art. 30 Konstytucji zawiera nakaz skierowany do władz publicznych poszanowania i ochrony nienaruszalności godności człowieka. Organy prawotwórcze mają obowiązek kierować się tym nakazem w procesie kształtowania systemu normatywnego RP. Na straży takiego postępowania stoi Trybunał Konstytucyjny³¹. Godność została określona jako cecha przyrodzona człowiekowi. Skoro godność jest cechą przyrodzoną i niezbywalną to prawo pozytywne nie może w tę cechę ingerować. Jak zauważył L. Garlicki ustawodawca nie ma kompetencji do przyznawania jednostce zarówno cechy godności jak i innych podstawowych praw i wolności. W związku z tym, że godność stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela, to wszystkie szczególne prawa i wolności powinny być rozpatrywane w oparciu o zasadę godności, a ich ograniczanie i kształtowanie nie może prowadzić do jej naruszenia. Zasada godności jest nie tylko podstawą dla poszczególnych praw i wolności jednostki, ale orientuje całą konstytucję na osobę człowieka. W tym ujęciu godność człowieka stanowi podstawę konstrukcyjną całego porządku konstytucyjnego. Jak podkreśla L. Garlicki podmiotem godności jest człowiek. W związku z tym godność należy traktować jako prawo każdego człowieka, a nie tylko obywatela³².

Problematyka godności człowieka była poruszana wielokrotnie w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego jeszcze przed wejściem w życie Konstytucji RP. W orzeczeniu z 13 lipca 1993 r. Trybunał Konstytucyj-

²⁸ L. Bosek, op.cit., s. 740.

²⁹ Wyrok TK z 24 lutego 2010, sygn. K 6/09, OTK-A 2010.

³⁰ B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 212.

³¹ K. Complak, op.cit., s. 43.

³² L. Garlicki, *Komentarz do art. 30, [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, t. III, Warszawa 2003, s. 10.

ny stwierdził, że obowiązkiem państwa jest zapewnić jednostce pozostającej bez pracy minimum socjalnego pozwalającego zapewnić jej życie w warunkach odpowiadających jej godności³³.

Podstawowym dokumentem określającym pozycję jednostki w państwie jest ustawa zasadnicza. Stąd też katalog praw i wolności w niej zawarty ma istotne znaczenie dla rozwoju społeczeństwa, zarówno jako jednostek jak i grup społecznych³⁴. Zawarte w Konstytucji zasady ogólne stanowią podstawowe założenia, na których opiera się konstrukcja praw i wolności w tym ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych. Wyrażają one w formie ogólnych reguł pozycję prawną jednostki. Określane są jako zasady katalogu wolności i praw jednostki. Zasadom tym przypisuje się wiele funkcji, np.: dają wyraz podstawowym zrębom koncepcji, która stanowiła podstawę konstytucyjnej regulacji pozycji prawnej jednostki, integrują prawa jednostki w system dając jej całościową ochronę, kształtowaną przez pryzmat wartości fundamentalnych, to znaczy tworzą odpowiednie proporcje i relacje pomiędzy poszczególnymi wolnościami i prawami, a także pomiędzy tymi unormowaniami i obowiązkami, spełniają funkcję zasad kolizyjnych, przenikają całą regulację pozycji prawnej jednostki, co przemawia za ustanowieniem ochrony w postaci katalogu zasad³⁵.

Konstytucja ujmuje prawa i wolności w sposób całościowy, normując zarówno prawa i wolności o osobistym i politycznym charakterze, jak też prawa i wolności o charakterze ekonomicznym, socjalnym i kulturalnym, a wreszcie obowiązki jednostki wobec państwa³⁶.

W rozdziale drugim Konstytucji RP są zawarte wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela. Katalog praw i wolności obejmuje trzy grupy (wolności i prawa: osobiste, polityczne oraz ekonomiczne, socjalne i kulturalne). W każdej z tych grup można wyróżnić dwie kategorie: prawa i wolności człowieka oraz prawa i wolności obywatela³⁷. Zdaniem S. Bułajewskie-

³³ Uchwała Trybunału Konstytucyjnego z 13 lipca 1993r., P 7/92, OTK 1993/2/27.

³⁴ R. Kropiwnicki op.cit., s. 33.

³⁵ J. Oniszcuk, *Wolności i prawa socjalne oraz orzecznictwo konstytucyjne*, Warszawa 2005, s. 43.

³⁶ L. Garlicki, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z perspektywy Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, [w:] *Stosowanie Konstytucji RP z 1997 roku- doświadczenia i perspektywy*, red. Z. Maciąg, Kraków 2006, s. 58.

³⁷ B. Banaszak, *Prawa człowieka i obywatela w nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Sejmowy” 1997, nr 5, s. 62.

go i M. Dąbrowskiego bazą dla rozdziału drugiego Konstytucji są regulacje zawarte w wiążącym Polskę³⁸: Międzynarodowym Pakcie Praw Cywilnych i Politycznych oraz Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 1966 r., ratyfikowanymi przez Polskę w 1977 r.³⁹, Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r., ratyfikowanej przez Polskę w 1993 r.⁴⁰, Europejskiej Karcie Socjalnej z 1961 r., ratyfikowanej przez Polskę w 1997 r.⁴¹

III. Prawa i wolności osobiste

W ujęciu Konstytucji RP przez pojęcie wolności i praw osobistych należy rozumieć uprawnienia i swobody jednostki, które umożliwiają jej nieskrępowany rozwój na wszystkich płaszczyznach, wolnych od pozaprawnych działań w postaci ingerencji z zewnątrz. Ta kategoria praw ma zapewnić jednostce swobodny wybór postępowania dotyczący własnego życia, oraz wskazać zasady funkcjonowania jej jako podmiotu prawa, a także środki ochrony w przypadku zagrożenia lub naruszenia gwarantowanych wartości⁴².

Do kategorii wolności i praw osobistych zaliczamy swobody i uprawnienia, które wynikają z samej podstawy, czyli godności człowieka. Dotyczą one swobodnego funkcjonowania każdej niezależnej jednostki, a zakres przedmiotowy tworzy 19 aspektów wolności człowieka i praw- uprawnień uznawanych za najistotniejsze, bez których rozwój i funkcjonowanie osoby byłoby ograniczone i zależne od innych osób lub instytucji, a nie podmiotów tych praw czy wolności. Podlegają one najmniejszym ograniczeniom, również w okresie kryzysów, kiedy to inne wolności mogą ulegać istotnym

³⁸ S. Bułajewski, M. Dąbrowski *Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne*, [w:] *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Chmaj, Warszawa 2008, s. 184.

³⁹ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych z 19 grudnia 1966 r.

⁴⁰ Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r. (Dz.U. 1993, Nr 61, poz. 284).

⁴¹ Europejska Karta Społeczna z 18 października 1961 r. (Dz.U. 1999, Nr 8, poz. 67).

⁴² M. Jabłoński, *Źródła i klasyfikacje praw człowieka*, [w:] M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Prawa człowieka i system ich ochrony*, Wrocław 2004, s. 52.

zmniejszeniu lub zawieszeniu w całości⁴³. Wolności i prawa osobiste związane są ze sferą życia osobistego jednostki w płaszczyźnie psychicznej, fizycznej i prawnej zapewniając jej w tym zakresie swobodny rozwój. Dają jednostce możliwość wyboru własnego działania, wskazują zasady funkcjonowania jednostki jako podmiotu prawa, a także gwarantują środki ochrony w sytuacji zagrożeń lub naruszeń⁴⁴. Do praw osobistych o charakterze powszechnym Konstytucja RP zalicza między innymi: prawo do życia, wolność od tortur, okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania oraz stosowania kar cielesnych, prawo do nietykalności i wolności cielesnej, prawo do obrony, prawo do uznania za niewinnego do czasu stwierdzenia winy prawomocnym wyrokiem, zakaz przedawnienia zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości, prawo do sądu i zasada jawności postępowania sądowego, wolność od orzekania o przepadku rzeczy poza prawomocnym orzeczeniem sądu, prawo do ochrony prywatności (życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia) oraz decydowania o własnym życiu osobistym, prawo rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem, w tym wychowania i nauczania moralnego i religijnego, wolność od pozbawiania praw rodzicielskich bez prawomocnego orzeczenia sądu, prawo do ochrony danych osobowych, wolność wyboru miejsca zamieszkania i pobytu, wolność sumienia i religii, wolność wypowiedzi, prawo cudzoziemców do azylu oraz do przyznawania statusu uchodźcy.

IV. Wolności i prawa polityczne

Wolności i prawa polityczne, to grupa wolności i praw, dzięki którym uprawniony może wpływać na losy swojej społeczności. Zazwyczaj zastrzeżone są one wyłącznie dla obywateli. Natomiast wolności, które mogą oddziaływać na władze, ale nie dają możliwości jej sprawowania, takie jak wolność stowarzyszeń, czy wolność zgromadzeń przysługują wszystkim ludziom. Większość praw politycznych zaliczyć można do kategorii praw- kompetencji. Jednym z najważniejszych jest czynne i bierne prawo uczestniczenia w wyborach oraz

⁴³ R. Kropiwnicki, op.cit., s. 46.

⁴⁴ M. Grzesik- Kulesza, *Prawa człowieka- zarys ogólny*, [w:] *System ochrony praw człowieka w RP*, red. H. Zięba- Załucka, Rzeszów 2015, s. 27.

w referendach⁴⁵. Wolności i prawa polityczne stwarzają jednostce możliwość czynnego udziału w procesie dotyczącym decydowania o funkcjonowaniu państwa oraz w podejmowaniu decyzji państwowych. Jednostka otrzymuje kompetencje, poprzez które realizowana jest zasada zwierzchnictwa narodu⁴⁶. Do katalogu tych praw i wolności można zaliczyć: prawo dostępu do służb publicznych, prawo do informacji o działalności organów władzy publicznej, prawo do udziału w referendum i uczestnictwa w wyborach do parlamentu, głowy państwa i przedstawicieli do organów samorządu terytorialnego, wolność zgromadzeń, wolność zrzeszania się, prawo petycji, wniosków i skarg.

V. Prawa i wolności ekonomiczne, socjalne i kulturalne

Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne zaliczamy do wolności i praw tzw. drugiej generacji. Nazwa ta związana jest z okresem ich konstytucjonalizacji, gdyż nastąpiła ona w drugiej kolejności, po wolnościach i prawach osobistych i politycznych⁴⁷. Celem stworzenia tej kategorii praw była chęć zapewnienia jednostce podstaw godziwej egzystencji⁴⁸. Istotą praw socjalnych jest ustanowienie obowiązku podjęcia przez państwo określonych przedsięwzięć. Zapisanie tych praw w Konstytucji zobowiązywało państwo do rozwinięcia aktywności organizatorskiej, a po stronie obywatela tworzyło roszczenie pozwalające na dochodzenie przysługujących mu świadczeń. Prawa te ujmowane są jako prawa pozytywne rozumiane jako sfera, w której pod adresem państwa formułowany jest nakaz działania. Prawa socjalne ujmowane są jako zasady polityki państwa, które ustanawiały obowiązek podejmowania przez państwo określonych kierunków działań, jednak nie wynikają z tego roszczenia, które mogą być dochodzone przez obywateli⁴⁹. Prawa socjalne mają charakter programowy. Oznacza to, że państwo musi najpierw opracować, a później urzeczywistnić programy socjalne. Zdaniem B. Bana-

⁴⁵ R. Kropiwnicki, op.cit., s. 47.

⁴⁶ M. Grzesik-Kulesza, op.cit., s. 29.

⁴⁷ R. Kropiwnicki, op.cit., s. 47.

⁴⁸ M. Jagielski, *Konstytucyjna regulacja materii społecznych i gospodarczych (aspekty teoretyczne)*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2014, t. 31, s. 600.

⁴⁹ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne, zarys wykładu*, Warszawa 2016, s. 104.

szaka, gdyby w Konstytucji obok norm o charakterze programowym istniały prawa socjalne upoważniające jednostkę do roszczeń o świadczenia ze strony państwa, to mogłoby to prowadzić do konieczności przejęcia przez państwo kierowania gospodarką, co z kolei byłoby niezgodne z gwarancjami prawa własności i wolności gospodarczej. Traktowanie praw socjalnych jako celów działalności państwa oznacza, że wszystkie organy państwowe zobowiązane są tak wypełniać swoje funkcje, aby uwzględniać prawa socjalne jednostki i zapewniać ich wykonanie. Działalność państwa nie może ograniczać się tylko do gwarancji formalnych, ponieważ jego organy zobligowane są do podejmowania działań nie tylko o charakterze prawnym, ale również politycznym, gospodarczym, kulturalnym, ekonomicznym itp.⁵⁰

Prawa socjalne nie mają charakteru samoistnego. Wymagają konkretyzacji na poziomie ustawowym. Konkretyzujące je przepisy ustawowe, a nie Konstytucja, wyznaczają zakres ich realizacji. W konsekwencji roszczenie o podjęcie pozytywnych działań ze strony państwa na podstawie takich praw będzie przysługiwało jednostce jedynie w granicach określonych ustawą⁵¹. Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne dotyczą sfery materialnej i poziomu udziału w wykorzystywaniu dóbr materialnych przez członków społeczności, której one dotyczą⁵². Tworzą element konstytucyjnej regulacji ustroju społeczno- gospodarczego państwa⁵³. Prawa ekonomiczne sprowadzają się do ochrony stanu posiadania i zapewnienia jednostce materialnych warunków niezbędnych do jej egzystencji. Prawa socjalne chronią jednostki, które z różnych powodów nie są w stanie samodzielnie zapewnić sobie warunków materialnej egzystencji. Są to prawa jednostki do różnych świadczeń publicznych o charakterze pomocowym ze strony państwa, prawa kulturalne natomiast umożliwiają jednostce właściwy rozwój intelektualny poprzez zaspokojenie potrzeb kulturalnych oraz dostęp do dóbr kultury⁵⁴.

Ustawa zasadnicza do powyższych praw zalicza: prawo do własności i innych praw majątkowych, oraz do ochrony tych praw, prawo do dziedziczenia,

⁵⁰ B. Banaszak, *Porównawcze prawo konstytucyjne...*, s. 179.

⁵¹ M. Jagielski, *Konstytucyjna regulacja materii społecznych i gospodarczych...*, s. 601.

⁵² R. Kropiwnicki, *op.cit.*, s. 47.

⁵³ M. Jagielski, *Status prawny jednostki*, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawczym*, red. R. Małajny, Warszawa 2013, s. 221.

⁵⁴ M. Grzesik-Kulesza, *op.cit.*, s. 29.

wolność wyboru zawodu i miejsca pracy, prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy i dni wolnych od pracy oraz urlopu, prawo do zabezpieczenia społecznego w razie choroby pracownika, prawo do ochrony zdrowia, prawo do ochrony osób niepełnosprawnych, prawo do nauki, prawo rodziny do ochrony, prawo dziecka do ochrony, wolność twórczości artystycznej i badań naukowych, wolność nauczania, wolność korzystania z dóbr kultury, prawo do ochrony środowiska oraz informacji o stanie i ochronie środowiska, prawo do ochrony potrzeb mieszkaniowych, prawo do ochrony przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi.

Istota praw i wolności ekonomicznych polega na zapewnieniu każdej osobie ochrony w zakresie swobodnego korzystania przez nią z wszelkich należących do niej dóbr o charakterze majątkowym. Ochrona obejmująca własność i inne prawa majątkowe jest realizowana na gruncie prawa cywilnego, a w niektórych sytuacjach także na gruncie prawa administracyjnego oraz prawa karnego⁵⁵.

Prawa socjalne, ekonomiczne i kulturalne postrzegane są jako standardy, które wdrażać trzeba stopniowo, w drodze wyznaczania celów politycznych, a nie decyzji sądów. Niektórzy autorzy uważają, że prawa socjalno-ekonomiczne są realizowane przez państwo podczas gdy prawa obywatelskie i polityczne chronią społeczeństwo przed państwem. Prawa obywatelskie i polityczne nazywają „prawami chroniącymi przed...”, a prawa socjalno-ekonomiczne zaś „prawami do...”⁵⁶.

Prawa socjalne są określane mianem podstawowych praw egzystencji człowieka i dlatego przyjęto, że powinny być powszechnie gwarantowane przez państwo. Ich celem jest zapewnienie wszystkim obywatelom warunków godnego życia. Dobra będące istotą uprawnień socjalnych jako dobra samoistne zostały uznane za warunki *sine qua non* korzystania z wolności i swobód obywatelskich. Gwarantem realizacji praw socjalnych ustanowione zostało państwo. Prawa socjalne tworzą możliwość aktywnego domagania się od państwa przyznanych zabezpieczeń, które często przybierają postać przywilejów i beneficjów. Nie wszystkie prawa socjalne wiążą się z roszczeniami bezpośrednio zgłoszonymi wobec państwa. Jest rzeczą państwa jako głównego kon-

⁵⁵ P. Cegiełko, *Prawa i wolności ekonomiczne oraz socjalne*, [w:] *Prawa człowieka wybrane zagadnienia i problemy*, red. L. Koba, W. Waławczyk Warszawa 2009, s. 273.

⁵⁶ W. Osiatyński, *Prawa człowieka i ich granice*, Kraków 2011, s. 191.

struktora ładu społecznego i regulatora stosunków społecznych delegowanie części swoich zobowiązań na inne niepaństwowe struktury i wtedy roszczenie socjalne z mocy delegacji ustawowej i aktu wykonawczego może być adresowane do innych pozapaństwowych struktur i organizacji⁵⁷.

Jak zauważa P. Cegiełko prawa i wolności ekonomiczne oraz socjalne nie mają bezwzględnego charakteru, a ich ograniczenia ustawowe są najliczniejsze spośród wszystkich rodzajów praw i wolności człowieka⁵⁸. Sposób realizacji poszczególnych konstytucyjnych wolności i praw socjalnych ujęty został w Konstytucji RP. Zgodnie z art. 81 Konstytucji, określonych praw można dochodzić w granicach określonych w ustawie. Zdaniem J. Oniszczyka poszczególne prawa socjalne można podzielić na dwie grupy. Pierwsza grupa oznacza możliwość dochodzenia niektórych praw i wolności bezpośrednio na podstawie Konstytucji i poszczególnych ustaw, zaś druga grupa uznaje tylko pośrednio taką możliwość, tj. w granicach określonych w ustawie. Podobne stanowisko zajął Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 8 maja 2000 r. w którym stwierdził, że prawa socjalne, dzielą się na dwie kategorie, a mianowicie: na takie, których w myśl art. 81 Konstytucji można dochodzić tylko „w granicach określonych w ustawie” (przeważnie ich konstytucyjne gwarancje przybierają postać norm programowych) oraz takie, do których nie stosuje się ograniczenia określonego w art. 81. Należy stwierdzić, że granice i charakter odesłania do regulacji ustawowych nie mogą być tożsame w przypadku obu analizowanych kategorii. O ile bowiem w odniesieniu do praw i wolności wyraźnie wymienionych w art. 81 ustalenie zawartości i treści poszczególnych praw jest pozostawione swobodzie ustawodawcy, o tyle w przypadku drugiej kategorii, treść praw w ich zasadniczych elementach oraz ich granice są bezpośrednio kształtowane przez normę konstytucyjną. Nałożony na ustawodawcę obowiązek urzeczywistnienia wyrażonych w Konstytucji gwarancji socjalnych w drodze stosownych regulacji normatywnych nie oznacza obowiązku maksymalnej rozbudowy systemu świadczeń. Obowiązek ten musi być natomiast rozumiany jako nakaz urzeczywistnienia poprzez regulacje ustawowe treści prawa konstytucyjnego w taki sposób, aby z jednej strony uwzględniało ono istniejące potrzeby, a z drugiej możliwości ich za-

⁵⁷ L. Dziewięcka-Bokun, *O znaczeniu obywatelskich praw socjalnych dla rozwoju demokracji*, [w:] *Prawa i wolności I i II generacji*, red. A. Florczak, B. Bolechów, Toruń 2009, s. 326.

⁵⁸ P. Cegiełko, op.cit., s. 275.

spokożenia. Granice tych możliwości wyznaczone są przez inne podlegające ochronie wartości konstytucyjne, takie jak np. równowaga budżetowa, które mogą w pewnym zakresie pozostawać w opozycji do rozwiązań ustawowych zmierzających do maksymalizacji gwarancji socjalnych. I w tym właśnie sensie uzasadnione jest w pełni twierdzenie, że ochrona praw socjalnych, należących do drugiej ze wskazanych wyżej kategorii, przejawiać się powinna w takim ukształtowaniu rozwiązań ustawowych, które stanowić będą optimum realizacji treści prawa konstytucyjnego. Nie ulega też żadnej wątpliwości, że bez względu na intensywność oddziaływania czynników, które mogą hamować dążenie do zaspokojenia uzasadnionych potrzeb socjalnych, ustawowa realizacja konstytucyjnego prawa socjalnego nie może nigdy uplasować się poniżej minimum wyznaczonego przez istotę danego prawa⁵⁹.

VI. Zakończenie

Wskazanie na przyrodzoną i niezbywalną godność jako źródło konstytucyjnych praw jednostki ma podkreślać pierwotny charakter tych praw. W doktrynie podnosi się, że prawa i wolności konstytucyjne mają dwojaki charakter: z jednej strony są prawami naturalnymi jednostki, z drugiej zaś prawami pozytywnymi gwarantowanymi przez państwo.

Umieszczenie w Konstytucji RP szerokiego katalogu praw i wolności człowieka pełni trzy podstawowe funkcje: ochrony przed państwem, umożliwienie realizacji praw i wolności oraz ochrony przez państwo przed naruszeniami przez inne podmioty. Jedną z podstaw funkcjonowania systemu praw i wolności jest stworzenie mechanizmów obrony przed władzą, poprzez wytyczenie jasnych granic, których nie wolno przekraczać przedstawicielom władz publicznych. Druga funkcja wiąże się ze stworzeniem mechanizmów umożliwiających realizację praw i wolności zagwarantowanych w Konstytucji RP. Utworzenie praw proceduralnych umożliwia występowanie przez jednostkę z roszczeniami zabezpieczenia sfery wolności lub konieczności podjęcia działań dla realizacji praw. Z tej funkcji wynikają zobowiązania władz publicznych do tworzenia systemu korzystania z poszczególnych praw i wolności. Trzecia zaś funkcja zakłada istnienie możliwości ochrony przez pań-

⁵⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 8 maja 2000r. SK 22/99 OTK 2000/4/107.

stwo praw i wolności również przed naruszeniami ze strony innych podmiotów niż podmioty publiczne. Podstawą tego jest założenie, że podmiotom praw i wolności jest bez różnicy, kto ogranicza ich swobodę, ale to od władz oczekuje się stworzenia skutecznego mechanizmu ochrony. Uregulowania te wskazują jak ważną pozycję w systemie konstytucyjnym zajmuje jednostka.

Literatura

- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Banaszak B., *Prawa człowieka i obywatela w nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Sejmowy” 1997, nr 5.
- Bosek L., *Komentarz do art. 30 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Konstytucja RP Tom 1 Komentarz do art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Buławajewski S., Dąbrowski M., *Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne*, [w:] *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Chmaj, Warszawa 2008.
- Cegiełko P., *Prawa i wolności ekonomiczne oraz socjalne*, [w:] *Prawa człowieka wybrane zagadnienia i problemy*, red. L. Koba, W. Waclawczyk Warszawa 2009.
- Chmaj M., *Godność człowieka jako źródło jego wolności i praw*, [w:] *Konstytucyjne wolności i prawa w Polsce, zagadnienia ogólne*, T.1 red. M. Chmaj, L. Leszczyński, W. Skrzydło, J.Z. Sobczak, A. Wróbel, Zakamycze 2002.
- Chmaj M., *Pojęcie i geneza wolności i praw człowieka*, [w:] *Konstytucyjne wolności i prawa w Polsce, zagadnienia ogólne*, T.1 red. M. Chmaj, L. Leszczyński, W. Skrzydło, J.Z. Sobczak, A. Wróbel, Zakamycze 2002.
- Complak K., *Uwagi o godności człowieka oraz jej ochrona w świetle nowej konstytucji*, „Przegląd Sejmowy” 1998, nr 5.
- Dziewięcka-Bokun L., *O znaczeniu obywatelskich praw socjalnych dla rozwoju demokracji*, [w:] *Prawa i wolności I i II generacji*, red. A. Florczak, B. Bolechów, Toruń 2009.
- Garlicki L., *Komentarz do art. 30*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, t. III, Warszawa 2003.
- Garlicki L., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z perspektywy Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, [w:] *Stosowanie Konstytucji RP z 1997 roku- doświadczenia i perspektywy*, red. Z. Maciąg, Kraków 2006.
- Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne, zarys wykładu*, Warszawa 2009.
- Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne, zarys wykładu*, Warszawa 2016.
- Grzesik- Kulesza M., *Prawa człowieka- zarys ogólny*, [w:] *System ochrony praw człowieka w RP*, red. H. Zięba- Załucka, Rzeszów 2015.

- Jabłoński M., *Źródła i klasyfikacje praw człowieka*, [w:] M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Prawa człowieka i system ich ochrony*, Wrocław 2004.
- Jagielski M., *Konstytucyjna regulacja materii społecznych i gospodarczych (aspekty teoretyczne)* „Gdańskie Studia Prawnicze” 2014, t. 31.
- Jagielski M., *Status prawny jednostki*, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawczym*, red. R. Małajny, Warszawa 2013.
- Jan Paweł II *Poszanowanie praw człowieka warunkiem prawdziwego pokoju. Orędzie Papieża Jana Pawła II na XXXII Światowy Dzień Pokoju* „Społeczeństwo. Studia, prace badawcze, dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła” 1999, nr 1.
- Jurczyk T., *Prawa jednostki w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, Warszawa 2009.
- Kropiwnicki R., *Pojęcie praw i wolności chronionych w Konstytucji RP*, [w:] *Prawa człowieka w systemie prawa krajowego*, red. A. Florczak, B. Bolechow, Toruń 2006.
- Krukowski J., *Godność człowieka podstawą konstytucyjnego katalogu praw i wolności jednostki*, [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997.
- Maczyński M., *Prawne ujęcie godności*, [w:] *Godność człowieka*, red. R. Łętocha, Oświęcim 2012.
- Nowak M., *Trzy generacje praw człowieka, ich znaczenie w świetle przesłanek ideologicznych, historycznych raz w świetle ich genezy*, [w:] *Prawa człowieka, geneza, koncepcje, ochrona*, red. B. Banaszak, Wrocław 1993.
- Oniszcuk J., *Wolności i prawa socjalne oraz orzecznictwo konstytucyjne*, Warszawa 2005.
- Osiatyński W., *Prawa człowieka i ich granice*, Kraków 2011.
- Przybyszewski K., *Prawa człowieka w kontekstach kulturowych*, Poznań 2010.
- Vasak K., *A 30- years struggle-The sustained efforts to give force of law to the universal Declaration of Human Rights*, “The UNESCO – Courier”, France 1977.
- Zięba-Żałucka H., *Godność człowieka i jej ochrona wobec działań administracji publicznej*, [w:] *Jednostka wobec działań administracji publicznej*, red. E. Ura, Rzeszów 2001.